

Το ιδεώδες και το absurd στον Camus και στον Ζ

Απόστολος Βαλτάς
Λήδα Ξενάκη

Στο προτεινόμενο εργαστήριο, πρόθεσή μας είναι να ασχοληθούμε με την κρίση που επιφέρει στο υποκείμενο η απώλεια του ιδεώδους. Το ιδεώδες, ως ψυχική άμυνα, συμβάλλει στην επεξεργασία των συγκρούσεων με το αντικείμενο, ώστε να αντιμετωπίζεται το ουσιώδες ναρκισσιστικό τραύμα της εμπειρίας του κενού. Εργαλεία μας θα είναι, κατ' αρχάς, θεμελιακές έννοιες και μεταφορές από το έργο του Camus, καθώς και συγκρίσιμο κλινικό υλικό από την ψυχαναλυτική περίπτωση του κυρίου Ζ.

Κεντρικό στοιχείο της μεσοπολεμικής φιλοσοφίας του Camus είναι η έννοια του παράλογου (absurd). Το βιβλίο του Ο μύθος του Σισύφου (1942) και το μυθιστόρημά του Ο Ξένος (1942), τα οποία γράφτηκαν ταυτόχρονα, αναφέρονται εκτενώς στο θέμα αυτό. Το καμυϊκό «παράλογο» περιγράφεται ως το ανθρώπινο βίωμα που γεννάται από τη ματαίωση της αναζήτησης νοήματος, απέναντι σε ένα σύμπαν που δεν απαντά στην αγωνία του ανθρώπου, καθώς, κατά τον Camus, στερείται εγγενούς νοήματος. Δημιουργείται έτσι ένα α-νόητο συναίσθημα, μια αίσθηση αποξένωσης από τον εαυτό και τον κόσμο. Πώς φτάνουμε όμως εκεί; «Κάποιες φορές η φανταστική μας ηρεμία καταλύεται αιφνιδίως: μια απροσδόκητη ασθένεια, ένας τραυματισμός, μια απώλεια ή κάποιο άλλο συμβάν υπονομεύουν βεβαιότητες που ίσως δεν γνωρίζαμε καν ότι είχαμε, μέχρι να κλονιστούν. Ο κόσμος οργανώνεται ξαφνικά ή (α)τακτοποιείται με απρόβλεπτα ταραχοποιούς τρόπους». Σε τέτοιες στιγμές, σημειώνει ο Camus, με το λυρικό και περιστασιακά αφηρημένο ύφος του, το σύμπαν μας «αποφορτίζεται ξαφνικά από ψευδαισθήσεις και φώτα· ο άνθρωπος αισθάνεται ξένος... Αυτό... είναι το αίσθημα του absurd». Οι σισύφειες προσπάθειές μας να φτιάξουμε ένα «σπίτι» σε έναν κόσμο που αντιστέκεται πεισματικά σε κάθε είδους οικοτεχνία, υπονομεύονται διαρκώς με τρόπους που αδυνατούμε να προβλέψουμε. Είμαστε αναγκασμένοι να παλεύουμε με το absurd, το οποίο είναι συστατικό της ανθρώπινης εμπειρίας, καθώς «το absurd εξαρτάται τόσο από τον άνθρωπο όσο και από τον κόσμο... Είναι το μόνο που τους συνδέει». Ο Camus πίστευε ότι η αποξένωση έχει καταστεί ενδημική για τον σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος είναι πλέον αποστερημένος από τις παρηγορητικές βεβαιότητες της μαζικής θρησκείας ή της πίστης στους θεσμούς – ακόμη και στον ίδιο τον ορθολογισμό. Ο σύγχρονος δυτικός ζει σε έναν κόσμο ιδιότροπο, άδικο και βίαιο.

Οι περιγραφές της ενδημικής αποξένωσης στον Camus διατηρούν έως σήμερα ερμηνευτική αξία, ιδίως σε παθολογικές μορφές συμπεριφοράς, όπως αυτές που συναντούμε σε σύγχρονες εκφάνσεις οριακών ασθενών. Σε συνειρμική σχέση με την κατάσταση του absurd, οδηγηθήκαμε στην περίπτωση ενός ασθενούς, ο οποίος περιέγραψε την ψυχική του πραγματικότητα ως απροσδιόριστα κενή από κάθε νόημα – ως μια υπαρξιακή ανία, δίχως, αρχικά, να προσλαμβάνει τη δομή μιας κατάθλιψης. (Η κατάθλιψη, βεβαίως, σε αυτούς τους ασθενείς, είναι σωτήρια, καθώς διευκολύνει την επανασύνδεση με το προβληματικό αντικείμενο.)

Ο κύριος Ζ. είναι ένας μεσήλικας επιστήμονας και οικογενειάρχης. Μεγάλωσε σε μια οικογένεια οικονομικών μετοίκων, που βρέθηκαν στη δούλεψη γαιοκτημόνων της ηπειρωτικής Ελλάδας. Από την παιδική του ηλικία εκτέθηκε στην απαίτηση να “προστατεύει”, με απόλυτη αφοσίωση, μια φτωχή και αμόρφωτη οικογένεια – για την οποία, όπως παραδέχθηκε πρόσφατα, ένιωθε βαθιά ντροπή. Ο πατέρας του υπήρξε σκληρός, αλλά έντιμος και εργατικός· χάθηκε νωρίς. Η μητέρα του, αν και καλοσυνάτη, περιγράφεται ως συναισθηματικά απρόσιτη, θλιμμένη και αποτραβηγμένη. Ο κύριος Ζ.,

χωρίς τη δυνατότητα να επεξεργαστεί τις ψυχικές του συγκρούσεις με τη βοήθειά της, εγκαταλείφθηκε από νωρίς σε μια αδιαμόρφωτη ψυχική πραγματικότητα. Ωστόσο, υπήρξε ένα χαρισματικό παιδί, που παρά τις μεγάλες δυσκολίες κατάφερε να διακριθεί. Η επίπονη διαδρομή του στον κοινωνικό, σπουδαστικό και επαγγελματικό στίβο υπήρξε συνεχής και επιτυχής – με εξαίρεση την επανεμφάνιση καταθλιπτικόμορφων κρίσεων, με χαρακτηριστικά αποπροσωποποίησης, οι οποίες πυροδοτούνταν πάντοτε από συμβάντα που επανενεργοποιούσαν το παιδικό του τραύμα. Ο ίδιος τα συνόψιζε σε δύο εμβληματικά επεισόδια εμπαιγμού και εξευτελισμού του ίδιου και της οικογένειάς του. Το ιδεώδες του είχε συγκροτηθεί γύρω από δύο άξονες: την ηθική και την εντιμότητα ως αντιστάθμισμα στο βίωμα της αδικίας, και, συμπληρωματικά, την κοινωνική, επιστημονική και οικονομική επιτυχία, ως μέσο αποκατάστασης και υπέρβασης παρόμοιων τραυματικών εμπειριών. Την εμφάνιση νόσου στη μέση ηλικία, προσέλαβε ως τη μοιραία έκβαση των τραυματικών αυτών επαναλήψεων. Οι κρίσεις τον βύθιζαν σ' ένα βίωμα κενού, ένα «άδειασμα της ύπαρξης»· αισθανόταν ξένος με το σώμα του και με τον κόσμο, καθηλωμένος σε ένα απόλυτο αδιέξοδο. Περιέγραφε την εμπειρία αυτή ως μια εναλλαγή «μπρος-πίσω», όπου το «μπρος» ήταν το κενό, ενώ το «πίσω» ήταν η καθημερινότητά του – την οποία, υπό το πρίσμα της αποξένωσης, παρομοίαζε με «κελί», μεταφορά υπαρξιακού εγκλωβισμού.

Μέσω της επεξεργασίας του αποξενωτικού του χάους, με την ψυχαναλυτική εργασία, ο κύριος Ζ. οδηγήθηκε σταδιακά στην αναδιατύπωση αυτών των άμορφων βιωμάτων σε μια πιο συγκεκριμένη, καταθλιπτικού τύπου, ενσυναίσθηση της τραυματικής του ιστορίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της πορείας, αποκαταστάθηκε η σχέση του με τα ιδεώδη, τα οποία είχαν αρχικά διαμορφωθεί – και στη συνέχεια εγκαταλειφθεί – ήδη από την παιδική του ηλικία. Η πορεία του κυρίου Ζ. προσφέρει μια εξαιρετικά εύγλωττη μικρογραφία της ενδοψυχικής μάχης με το *absurd*, όχι πλέον μόνο ως φιλοσοφική έννοια, αλλά ως βίωμα απογύμνωσης της επιθυμίας, του νοήματος, και των ενδοψυχικών σταθερών. Σε κρίσιμες φάσεις της ζωής του, η κατάρρευση του ιδεώδους, το οποίο λειτουργούσε ως άμυνα απέναντι στο παιδικό του τραύμα, πυροδότησε καταστάσεις αποπροσωποποίησης, αποξένωσης και ψυχικού κενού.

Το ιδεώδες, με τη φροϋδική του έννοια, δεν αποτελεί μόνο εσωτερίκευση του πατρικού λόγου ή των ηθικών προσταγών· λειτουργεί και ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στην πραγματικότητα και το πρωταρχικό ψυχικό χάος. Η κατάρρευση του ιδεώδους – όπως τη βιώνει ο Ζ – ισοδυναμεί με αποσύνδεση από την ίδια τη δυνατότητα επεξεργασίας της απώλειας: εκεί όπου άλλοτε υπήρχε αξιακή συντεταγμένη, εγκαθίσταται τώρα μια «υπαρξιακή ανία», δίχως την ανάδυση πένθους, χωρίς ούτε καν το ψυχικό σχήμα της κατάθλιψης. Αυτό το υπαρξιακό μεσοδιάστημα – ούτε πένθος ούτε επιθυμία – συνδέεται άμεσα με την περιγραφή του *absurd* στον Camus: το συναίσθημα που προκύπτει όταν ο κόσμος δεν ανταποκρίνεται στην αναζήτηση για νόημα. Η απουσία απάντησης δεν είναι απλώς απογοήτευση· είναι συντριβή του ίδιου του μηχανισμού νοηματοδότησης. Σε αυτό το πλαίσιο, το ιδεώδες δεν είναι μόνο μια αμυντική κατασκευή, αλλά μια μορφογενετική λειτουργία: το όργανο που καθιστά δυνατή την ψυχική εγγραφή της απώλειας.

Η ψυχαναλυτική επεξεργασία, μέσα από την οποία ο κύριος Ζ. κατόρθωσε να μετασχηματίσει το αδιαφοροποίητο βίωμα κενού σε μια καταθλιπτική εμπειρία με σαφές τραυματικό υπόβαθρο, επανενεργοποίησε τη σχέση του με το ιδεώδες. Δεν πρόκειται για μια απλή ανάκτηση παλαιών φαντασιώσεων, αλλά για την εκ νέου συγκρότηση ενός ιδεώδους ικανού να εντάξει την ετερότητα, την αποτυχία, και την απώλεια – με άλλα λόγια, να συνομιλήσει με το *absurd* χωρίς να το διαλύει, αλλά και χωρίς να το αρνείται. Ο Camus, στο τέλος του Μύθου του Σισύφου, δηλώνει: «Πρέπει να φανταστούμε τον Σίσυφο ευτυχισμένο.» Η φράση αυτή, στην οπτική μας, δεν είναι

άρνηση του παράλογου αλλά ψυχική συμφιλίωση με αυτό. Με ανάλογο τρόπο, ο κύριος Z., μέσα από τη θεραπευτική διαδικασία, δεν εξαλείφει το παράλογο με την έννοια της εξάλειψης, ούτε “θεραπεύει” το τραύμα. Αντιθέτως, συγκροτεί έναν εσωτερικό χώρο όπου η απώλεια, το τραύμα και η αδικία δεν απορρίπτονται αλλά αφομοιώνονται – μετασχηματισμένα από μια λειτουργία του ιδεώδους που έχει, πλέον, την ικανότητα να επιθυμεί.

Βιβλιογραφία

1. Lynn Froggett and Will Kaufman, Quixotic Humanism (2002).Free Associations,9(2):177-188
2. Ο Ξένος, Αλμπέρ Καμύ, 1998 Εκδόσεις Καστανιώτη
4. Haber, D. (2019) Intimate Strangers: Albert Camus and Absurdity in Psychoanalysis. Psychoanalysis, Self, and Context 14:349-366
3. Ο μύθος του Σισύφου, Αλμπέρ Καμύ, 1973 Εκδόσεις Μπουκουμάνη
5. Kockelmans, J. J. (1967) On Suicide: Reflections Upon Camus' View of the Problem. Psychoanalytic Review 54:31-48B
6. Stolorow, R. D. (2007), Trauma and Human Existence. New York: Analytic Press.
7. Atwood, G. E. (2015), Credo and reflections. [Psychoanal. Dial.](#) 25:137 - 152.
8. Kohut, H. (1971), The Restoration of the Self. Chicago: University of Chicago Press.
9. Winnicott, D. W. (1965), The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development (The International Psycho-Analytical Library, Vol. 64). London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, pp. 1–276.